

İqlim dəyişmələrinin qarşısını almaq mümkündür

Züleyxa Əliyeva

Dünya ictimaiyyətini bu gün iqlim dəyişmələri olduqca narahat edir. Mütəxəssislərin rəyinə görə, iqlim dəyişmələrinin fəsadları müharibələrin törətdiyi dağıntı və fəlakətlərin həcminə bərabərdir. Mövcud vəziyyətin daha böyük faciələrə yol açmaması üçün dövlətlərlə bərabər, elm xadimləri, alimlər də əsaslı fəaliyyətə başlayıblar.

Alimlərin əksəriyyəti qlobal istiləşmənin insan fəaliyyəti nəticəsində əmələ gəlməsinə şübhə etmir. Amma elmi araşdırmalara skeptik, yəni şübhə ilə yanaşanlar da var. Onlar iqlim dəyişmələrinin reallığına ya inanmır, ya da bu halı təbii proseslərin nəticəsi hesab edirlər. Beynəlxalq tədqiqatçılar komandasının araşdırmalarının nəticələrinə görə, qlobal istiləşmənin antropogen təbiətinin sübutu elmi idrakın "qızıl standartı"na yaxınlaşır. Yalnız milyonda bir şans var ki, o da yanlış fərziyyədir. Bu nəticə Yer kürəsi səthinin temperaturu barədə onilliklər boyu alınan peyk məlumatlarının təhlili zamanı əldə olunub. Onlardan ikisinin "qızıl standart"a 2005-ci ildə, üçüncünün isə 2016-cı ildə çatması müəyyən edilib. 2013-cü ildə iqlim dəyişmələri üzrə hökumətlərarası ekspertlər qrupu belə nəticəyə gəlib ki, qlobal istiləşmə ən azı 95 faiz ehtimalla insan əli ilə baş verir. Alimlər ümid edirdilər ki, iqlim dəyişmələrinə qarşı mübarizədə dünya dövlətlərini həmin mövqeyi dəstəkləməyə məcbur edəcəklər. Yerdən çıxarılan yanacaqdan imtina etməklə istixana qazlarının tullantılarını əhəmiyyətli dərəcədə azaldan inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi alimlərin mövqeyi ilə üst-üstə düşür. Deməli, iqlim dəyişmələrinin qarşısını almağa bəşəriyyətin imkanları var.

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına qoşulan 190-dan çox dövlət məhz bu proseslərdən əziyyət çəkən ölkələrdir. Həmin dövlətlər müxtəlif konfrans və seminarlar keçirərək "yaşıl enerji"yə keçidin reallaşmasına və atmosfərə karbon qazının atılmasının azaldılmasına çalışırlar. Bu tədbirlər arasında konvensiya tərəfdarlarının konfransı (Conference of the Parties (COP) xüsusilə əhəmiyyətlidir. Sayına görə 29-cu konfrans (COP29) cari ilin noyabr ayında Bakıda keçiriləcək və bu tədbir ölkəmiz üçün mühüm xarakter daşıyır. Bakının belə bir möhtəşəm tədbirin keçirilməsi üçün seçilməsi təsadüfi deyil. Neft-qaz ölkəsi olan Azərbaycan "yaşıl enerji"yə keçid istiqamətində kifayət qədər addım atıb və atmaqdadır. İqlim dəyişmələrinin qarşısının alınması ilk növbədə istixana effektini törədən qazların atmosfərə buraxılmasını ya sıfır səviyyəsinə endirilməsini, ya da əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasını tələb edir. Bu isə öz növbəsində bərpaulunmayan enerji mənbələrindən (kömür, neft, qaz, torf, müxtəlif növ bitumlar və s.) bərpaulunan enerjiyə (günəş, külək, su axarları və s.) keçmək deməkdir.

Alimlərin əksəriyyətinin fikrincə, qlobal istiləşmə Yer planetində antropogen fəaliyyət nəticəsində orta temperaturun uzun müddət (əsrələrlə) tədricən yüksəlməsi hesabına baş verir. 1850-ci ildən başlayaraq hər yeni onillikdə temperaturun əvvəlki onillikdən yüksək olduğu göstərilir. 1750-1800-cü illər ərzində orta qlobal temperatur 0,8-1,20C, sonrakı XXI əsrə qədərki dövrdə təxminən 0,3-1,70C artması qeyd edilir ki, bunun da əsasən istixana qazları hesabına baş verdiyi göstərilir.

Bəs, istixana qazları nə deməkdir, hansı zamandan elm aləminə məlum olub? Tibb üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti Şahalı Səmədov sualın cavabını belə açıqlayır: "İstixana effekti ilk dəfə 1824-cü ildə Jozef Furje, bu effekti yaradan qazlar isə 1896-cı ildə Svante Arrenius tərəfindən öyrənilib. İstixana effektini təxminən 36-37 faiz su buxarları (buludlar nəzərə alınmadan), 9-26 faiz karbon qazı, 4-9 faiz metan və 3-7 faiz ozon yaradır. Günəş radiasiyasının Yer səthinə isitməsi hesabına oradan ayrılan infraqırmızı şüalar yenidən kosmosa doğru istiqamət götürən zaman havadakı istixana qazları onları udur və troposferin yer səthinə yaxın hissəsinin temperaturunun yüksəlməsinə səbəb olur. İstixana qazlarının təxminən yarısı insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində yaranır və atmosfərə qarışır. Yüksək temperatur ürək-damar sistemi və tənəffüs orqanları patologiyası olanlarda, xüsusən yaşlı insanlar arasında böyük təhlükə riski yaradır".

Massaçusets Texnologiya İnstitutunun (MIT) əməkdaşlarının araşdırmaları isə bir qədər ümidvericidir. Planetimizin tarixində dəfələrlə ciddi iqlim kataklizmləri baş versə də, Yer kürəsi salamat qalıb. MIT-in əməkdaşları bunun sirrini aydınlaşdırıblar. Məlum olub ki, bizim planetdə "əks əlaqəni sabitləşdirən" bir mexanizm var. Bu mexanizm yüz min illər ərzində ekstremal iqlim dəyişmələrini tarazlaşdırır və bütün dünyada temperaturu həyat üçün münasib normaya qaytarır. Onlar son 66 milyon il ərzində orta qlobal temperatur haqqında paleoqlim məlumatlarını təhlil ediblər. Həmin məlumatların riyazi analizi nəticəsində maraqlı bir qanunauyğunluq aşkar edilib: Yer kürəsinin temperatur dəyişmələri yüz min illər ərzində tarazlaşır. Ekspertlər daha əvvəl müşahidə ediblər ki, Yer kürəsinin karbon tsiklində iqlimi

sabitləşdirə biləcək bir naməlum effekt var. Alimlər həmin effektin də təbiətini tədqiq ediblər. Qədim dağ süxurlarının kimyəvi analizi göstərmiş ki, hətta ciddi temperatur dəyişmələri zamanı da planetimizin ətraf mühitində karbonun miqdarı kifayət qədər sabit qalır.

Deməli, Yer planetini tamamilə yox etmək insan qüdrətində deyil. Amma iqlim dəyişmələrinin fəsadlarını aradan qaldırmaq insan oğlunun əlindədir. Son zamanlar davamlı ekstremal istilər doğuran səbəblər, iqlim dəyişmələrinə təsir edən təbii və antropogen amillər, iqlim və hava məfhumlarının fərqli coğrafi izahları, biomüxtəliflik, o cümlədən iqlimin məhsulu olan səth və yeraltı suların formalaşma xüsusiyyətləri, su çatışmazlığı, onun həlli imkanları və s. üzərində çalışan elm adamları iqlim kataklizmlərini bəşəriyyətin üzləşdiyi ən böyük problem adlandırırlar. AMEA-nın Həsən Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, coğrafiya elmləri doktoru, professor Rza Mahmudovun dediyinə görə, bu gün iqlim dəyişmələrinin tədqiqi, onun ətraf mühitə, o cümlədən çay, su ehtiyatlarına təsirinin öyrənilməsi Azərbaycan ərazisi və onun iqtisadiyyatı üçün vacib məsələyə çevrilib. Azərbaycan ərazisində regional iqlim dəyişmələrinin təsirindən müxtəlif növ təbii fəlakətlərin baş verməsi mümkündür. Bunlar sel, daşqın, subasma, güclü külək, qasırğa, dolu-leysan hadisələrinin təsiri, Xəzər dənizinin səviyyə təərəddüdü, arid iqlim zonasında səhrələşmə prosesi, meşə yangınları, torpaqların erroziyası, şoranlaşma və s. proseslərdən yaranan təbii fəlakətlərdir.

Məhz bu fəlakətlər daha da artmasın deyə hər il bir ölkədə düzənlənən COP tədbirləri zamanı dünya liderləri irəliləyişləri qiymətləndirmək və iqlim dəyişmələri ilə mübarizədə ən yaxşı həll yolları barədə müzakirələr aparmaq məqsədilə bir araya gəlirlər. Təbii ki, bu məsələdə elmi ictimaiyyətin də rəyi nəzərə alınır.